

Віктор Покалюк

ORCID ID: 0000-0001-8706-7096

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

SPECYFIKA KSZTAŁCENIA ZAWODOWEGO I KSZTAŁCENIA
PODYPLOMOWEGO PERSONELU ODDZIAŁÓW STRUKTURALNYCH
SŁUŻBY OBRONY CYWILNEJ UKRAINY

SPECIFICITY OF PROFESSIONAL TRAINING AND POSTGRADUATE
EDUCATION OF THE PERSONNEL OF STRUCTURAL DIVISIONS OF THE
OPERATIONAL-RESCUE SERVICE OF CIVIL PROTECTION OF UKRAINE

1. Вступ

Необхідність забезпечення природної та техногенної безпеки зумовлена зростанням загроз життю і здоров'ю людей, збитків та шкоди територіям, спричиненими небезпечними природними явищами, промисловими аваріями й катастрофами. Ризики виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру постійно зростають. На територію, населення й господарство України негативно впливає сукупність взаємопов'язаних чинників, що спричиняють виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, погіршення стану навколишнього природного середовища, загибель людей та економічні збитки.

Величезне регіональне навантаження території України потужними промисловими та енергетичними об'єктами (згідно з даними Державної служби України з питань праці на території України функціонує 23334 потенційно небезпечних об'єкти та 6035 об'єктів підвищеної небезпеки (з них 460 хімічно небезпечні) посилює ризик аварій, збитки від яких

можна порівняти з розміром національного бюджету середньої країни (Український науково-дослідний інститут цивільного захисту, 2018). Наявність значних територій з несприятливим природним впливом та схильністю до проявів небезпечних природних явищ загострює проблему забезпечення техногенної й природної безпеки.

Протягом останнього десятиріччя яскраво проявляється тенденція до зростання щорічної кількості пожеж та надзвичайних ситуацій на території України, що доводить виняткову важливість оперативних дій особового складу рятувальних служб, їх готовності до виконання завдань за призначенням. Основними завданнями Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту є проведення робіт та вжиття заходів щодо запобігання надзвичайним ситуаціям, захисту населення і територій від них, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж, а також ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій (Міністерство внутрішніх справ, Наказ № 631, 2014).

Співробітники структурних підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту виконують свої службові обов'язки у напружених, екстремальних умовах. Тому їх діяльності притаманні такі ознаки:

- дефіцит часу для ухвалення рішення та його реалізації;
- вплив надзвичайно сильних подразників – робота в зонах високих або низьких температур; сильне задимлення; наявність в повітрі аварійно-хімічно небезпечних та сильнодіючих отруйних речовин; можливість вибуху; можливість обвалу будівельних конструкцій; робота в замкнутому просторі; робота на висотах (від'ємних висотах); робота в різних кліматичних та погодних умовах; робота в засобах індивідуального захисту органів дихання, зору та шкіри; наявність в небезпечних зонах осіб, які потребують допомоги (рятування) та ін. (Міністерство внутрішніх справ, Наказ № 340, 2018; Покалюк, Балицька, 2008).

Невпевненість і навіть розгубленість настають, коли доводиться працювати в умовах темряви та обмеженого простору. Слабка орієнтованість у просторі супроводжується зниженням швидкості реакції, точності рухів (Покалюк, 2010).

Виховання спеціаліста, готового до дій в умовах ризику, вимагає високого рівня теоретичної, практичної, психологічної підготовки, наявності у нього низки відповідних вольових, моральних і психічних якостей. Він повинен вміти оперативно мислити, приймати правильне рішення, в будь-який момент скоригувати його (Козяр, 2005; Покалюк, 2010).

В сучасних умовах виникла необхідність здійснювати підготовку фахівців нової генерації, інтелектуалів, що може забезпечити тільки чітко сформована система навчання, яка базується на принципах єдності, наступності та безперервності. Організація освітнього процесу на різних рівнях (стадіях) підготовки фахівця-професіонала дозволяє поєднувати елементи необхідності і достатності знань, системного аналізу та інформатики, моделювання та оптимізації, використовувати досягнення теорії та практики (Думко, 2002).

Дослідження в галузі підготовки фахівців до дій в екстремальних умовах, залишаються актуальними через складність пошуку закономірностей у цих ситуаціях, а також з огляду на труднощі систематизації дій в умовах невизначеності, непередбачуваності, несподіваності та швидкоплинності.

2. Аналіз останніх досліджень

Педагогічні аспекти проблеми професійної підготовки фахівців розкрито у працях Н. Абашкіної, Р. Гуревича, І. Зязюна, В. Кременя, А. Кузьмінського, А. Лігоцького, Л. Лук'янової, Н. Ничкало, Л. Романишиної, М. Сисоевої та ін. Процес фахової підготовки до виконання професійних дій в умовах впливу чинників екстремальних ситуацій досліджували О. Александров, В. Ашмарін, А. Большакова, Л. Гонтаренко, О. Діденко, М. Дяченко, І. Жданов, Л. Кандибович, М. Корольчук, Д. Лебедев, В. Лефтеров, С. Миронець та ін.

На важливості професійної підготовки співробітників у системі Міністерства внутрішніх справ наголошували у своїх працях О. Бандурка, Я. Кондратьєв, Г. Яворська, О. Ярмиш, чий дослідження спрямовані на підвищення кадрового потенціалу міліції. Вагомий внесок у вдосконалення процесу професійної підготовки фахівців Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту зробили праці таких науковців: О. Бикова, В. Бут, Л. Дідух, М. Коваль, М. Козяр, М. Кришталь, Ю. Ненько та ін.

Метою статті є висвітлення організації і особливостей професійної підготовки та післядипломної освіти особового складу структурних підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту України.

3. Виклад оновного матеріалу

Одним із основних показників активізації людського фактору є рівень професійної підготовки.

Педагогічний процес у системі професійної підготовки визначають як цілеспрямовану, свідомо організовану розвиваючу взаємодію педагогів-викладачів, інструкторів, методистів, в ході якої відбувається формування необхідних якостей, становлення спеціаліста. Спрямовуюча роль педагога забезпечує засвоєння слухачами знань, вмінь та навичок, розвиток їх розумових здібностей, відповідної поведінки, готує їх до небезпечних умов діяльності (Думко, 2002).

Професійна підготовка особового складу підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту України – це організований та цілеспрямований процес оволодіння знаннями, уміннями та навичками, необхідними для виконання професійно-службових завдань. Цей процес включає в себе первинну професійну підготовку, підготовку фахівців з вищою освітою, підготовку наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (Міністерство надзвичайних ситуацій, Наказ № 444, 2009).

Післядипломна освіта особового складу підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту охоплює перепідготовку, підвищення кваліфікації, спеціалізацію, стажування (Міністерство надзвичайних ситуацій, Наказ № 444, 2009). Професійна підготовка та післядипломна освіта здійснюється у системі відомчої освіти, яку складають вищі навчальні заклади, професійно-технічні навчальні заклади, навчальні та навчально-методичні центри, орган управління освітою у складі центрального апарату Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України).

Первинна професійна підготовка осіб рядового та молодшого керівного складу підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту здійснюється професійно-технічними навчальними закладами, навчальними і навчально-методичними центрами, структурними підрозділами закладів вищої освіти ДСНС України.

Підготовка фахівців з вищою освітою для заміщення посад керівного складу органів і підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації здійснюється у вищих навчальних закладах ДСНС України, а також у закладах освіти інших центральних органів виконавчої влади, які готують фахівців з вищою освітою за відповідними напрямками, спеціальностями (спеціалізаціями) непрофільного для ДСНС України спрямування (через систему державного замовлення).

Післядипломна освіта здійснюється професійно-технічними навчальними закладами, навчальними та навчально-методичними центрами, вищими навчальними закладами ДСНС України та вищими навчальними закладами інших центральних органів виконавчої влади.

Первинна професійна підготовка спрямована на здобуття професійно-технічної освіти особами рядового і молодшого керівного складу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, які раніше не мали робітничої професії, або спеціальності іншого освітнього ступеня, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації, необхідний для професійної діяльності.

Терміни та зміст навчання визначаються відповідно до державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних робітничих професій. Планування, організація, облік навчально-виробничого процесу, порядок контролю рівня знань, умінь та навичок курсантів і слухачів, проведення їхньої кваліфікаційної атестації здійснюється відповідно до Положення про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах та Положення про організацію професійно-технічного навчання в мережі навчально-методичних центрів цивільного захисту та безпеки життєдіяльності.

Особи, прийняті на службу в органи і підрозділи Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту на посади рядового та молодшого керівного складу, незалежно від здобутого ними раніше освітнього ступеня, спеціальності та спеціалізації, крім осіб, які мають робітничу кваліфікацію за непрофільними спеціальностями та прийняті на службу на посади, заміщення яких відповідає отриманій професійній кваліфікації і не передбачає наявності професійно-технічної освіти у сфері цивільного захисту, направляються для проходження первинної професійної підготовки.

До завершення проходження первинної професійної підготовки осіб рядового і молодшого керівного складу та курсантів навчальних закладів ДСНС України забороняється залучати до проведення професійно-службових заходів, виконання яких, через непідготовленість, може становити ризик для їх життя і здоров'я або призвести до непрофесійних дій з їхнього боку.

Особи рядового і молодшого керівного складу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, які закінчили навчання з первинної професійної підготовки, отримують диплом (свідоцтво) державного зразка про закінчення первинної професійної підготовки і отримання робітничої кваліфікації та припис про направлення до місця служби.

Підготовка фахівців з вищою освітою для забезпечення потреби органів і підрозділів цієї служби здійснюється вищими навчальними закладами ДСНС України.

Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації з числа осіб керівного складу органів і підрозділів цивільного захисту здійснюється в ад'юнктурі та докторантурі закладів вищої освіти ДСНС України. Вона може також здійснюватися в аспірантурі, ад'юнктурі та докторантурі закладів вищої освіти інших центральних органів виконавчої влади за відповідними спеціальностями професійного спрямування.

Післядипломна освіта передбачає спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особового складу підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту шляхом поглиблення, розширення і оновлення їх професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітнього ступеня та практичного досвіду. Такий підхід уможливорює створення необхідних умов для безперервності та наступності освіти. Завдяки цьому забезпечується перепідготовка, підвищення кваліфікації, спеціалізація, стажування. Терміни та зміст навчання з підвищення кваліфікації й спеціалізації для кожної посадової категорії особового складу визначаються відповідними навчальними програмами.

Перепідготовка спрямована на здобуття особою іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітнього ступеня вищої освіти та практичного досвіду або оволодіння ще однією робітничою професією, за умови наявності первинної професійної підготовки.

До перепідготовки залучаються:

- особи, прийняті на службу в підрозділи Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту і призначені на посади рядового та молодшого керівного складу, що передбачає необхідність нових знань, умінь та навичок;

- особи, прийняті на службу в підрозділи цієї служби на посади рядового та молодшого керівного складу, які раніше (менше ніж за 5 років до зарахування на службу) проходили первинну професійну підготовку.

Особи середнього та старшого керівного складу, які не мають фахової вищої освіти, можуть здобути іншу спеціальність у галузі цивільної безпеки під час перепідготовки у закладах вищої освіти ДСНС України.

Перепідготовка може також здійснюватися у закладах освіти інших центральних органів виконавчої влади, які здійснюють підготовку

фахівців відповідних освітніх ступенів за непрофільною для ДСНС України професією або спеціальністю.

Мета підвищення кваліфікації (розширення профілю) – розвиток особами рядового і керівного складу цієї служби здатностей виконувати додаткові професійні завдання та обов'язки, розширювати і поглиблювати раніше здобуті професійні знання, вміння і навички в межах спеціальності за відповідним освітнім ступенем. Підвищення кваліфікації особового складу здійснюється як без відриву, так і з відривом від роботи. Останнє відбувається на постійній основі в системі службової та самостійної підготовки за місцем служби.

Службова підготовка – це комплекс навчально-виховних заходів з удосконалення знань, умінь, навичок та професійних якостей осіб рядового і керівного складу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту з метою забезпечення успішного виконання ними професійно-службових завдань і посадових інструкцій за певними посадами.

Самостійна підготовка розглядається як безперервний процес самоосвіти особового складу підрозділів цієї служби з набуття й поглиблення знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання ними посадових інструкцій за певними посадами. Вона охоплює :

- вивчення законодавчих і нормативно-правових документів;
- постійне ознайомлення з юридичною, економічною, спеціальною та науковою літературою відповідно до напрямку діяльності;
- вивчення положень, наказів, інструкцій та інших нормативних документів з експлуатації протипожежної, аварійно-рятувальної, спеціальної техніки, аварійно-рятувального спорядження та інженерно-технічного устаткування, якими оснащено рятувальні підрозділи, та правил безпеки праці при їх використанні;
- підготовку до занять, заліків, іспитів у процесі первинної професійної підготовки з робітничих професій, підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації; підготовку до зборів керівного складу, занять зі службової підготовки, навчань, тренувань, інспектувань, перевірок тощо;
- вивчення району можливих дій реагування на надзвичайні ситуації та оперативно-тактичних особливостей найбільш важливих та потенційно небезпечних об'єктів; практичну роботу із спеціальними технічними засобами, засобами зв'язку і транспорту;
- постійну фізичну підготовку.

Підвищення кваліфікації з відривом від роботи здійснюється у закладах вищої освіти, навчальних та навчально-методичних центрах ДСНС України не рідше одного разу на п'ять років.

Особовий склад має підвищувати кваліфікацію не раніше ніж через три роки після закінчення закладу вищої освіти, навчального або навчально-методичного центру. Термін підвищення кваліфікації – до одного місяця.

Для робітничих професій термін навчання має відповідати загальному обсягу навчального часу, передбаченого державним стандартом професійно-технічної освіти з конкретної робітничої професії. До проведення занять з підвищення кваліфікації можуть залучатися відповідні працівники органів і підрозділів ДСНС України.

Спеціалізація передбачає набуття працівником здатності виконувати професійні завдання та обов'язки, що мають специфіку.

До спеціалізації залучаються:

- особи середнього та старшого керівного складу з вищою освітою в галузі цивільної безпеки, які є резервом для призначення на посади, що потребують додаткових знань для виконання окремих завдань, пов'язаних із діями за призначенням з використанням спеціальних знань та обов'язків;

- особи, призначені на посади середнього та старшого керівного складу, які мають вищу освіту у галузі цивільної безпеки;

- особи з вищою освітою за непрофільними спеціальностями, яких вперше прийнято на службу цивільного захисту й призначено на посади середнього та старшого керівного складу, заміщення яких відповідає здобутій професійній кваліфікації, що не потребує фахової вищої освіти у галузі цивільної безпеки;

- особи середнього та старшого керівного складу з вищою освітою у галузі цивільної безпеки, які можуть виконувати додаткові завдання, пов'язані з виконанням дій за призначенням з використанням спеціальних знань.

Стажування спрямовується на набуття особами рядового і керівного складу підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту практичного досвіду виконання професійних завдань та обов'язків за певною спеціальністю. Вони проходять стажування за місцем служби або в інших органах і підрозділах, а у разі необхідності – в установах і підрозділах інших центральних органів виконавчої влади (за погодженням) на займаних посадах, або посадах, на які їх зараховано у кадровий резерв.

Курсанти навчальних закладів ДСНС України проходять стажування з урахуванням майбутніх посадових обов'язків.

Стажування проходять:

– особи, яких прийнято на службу цивільного захисту і призначені на посади осіб рядового і керівного складу в органах і підрозділах Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – після завершення первинної професійної підготовки з робітничих професій або перепідготовки;

– особи, яких зараховано до кадрового резерву для просування по службі в системі ДСНС України.

Стажування осіб середнього та старшого керівного складу, яких призначено на посади, пов'язані з проведенням аварійно-рятувальних робіт та гасінням пожеж здійснюється в оперативних відділах територіальних органів управління Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту.

4. Висновок

З урахуванням аналізу нормативно-правових документів ДСНС України і наукової літератури виявлено суперечність між підвищеним вимог до рівня підготовленості рятувальників в сучасних умовах і традиційною системою їхньої професійної підготовки. Адже вона не враховує змін щодо розширення та ускладнення професійних завдань. Усунення цієї суперечності можливе за умови концептуального обґрунтування та розроблення сучасної системи підготовки кадрів для підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту України до ефективної діяльності в нових складних умовах оперативної обстановки надзвичайних ситуацій.

АНОТАЦІЯ: Розкрито структуру системи відомчої освіти Державної служби України з надзвичайних ситуацій, структуру професійної підготовки та післядипломної освіти особового складу підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту України. Зазначено, що професійна підготовка особового складу підрозділів цієї служби охоплює первинну професійну підготовку, підготовку фахівців з вищою освітою, підготовку наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; післядипломна освіта – перепідготовку, підвищення кваліфікації, спеціалізацію та стажування. Виявлено, що у системі відомчої освіти Державної служби України з надзвичайних ситуацій діють заклади вищої освіти, професійно-технічні навчальні заклади, навчальні та навчально-методичні центри. Схарактеризовано основні ознаки, притаманні професійній діяльності особового складу підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту.

Обґрунтовано необхідність підвищення якості професійної підготовки особового складу структурних підрозділів цієї служби для забезпечення виконання нових завдань.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: професійна підготовка, післядипломна освіта, Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту, особовий склад, гасіння пожеж, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій

ABSTRACT: The article describes the structure of the departmental education of the State Emergency Service of Ukraine, the structure of professional training and postgraduate education of personnel subdivisions of the Operational and Rescue Service of Civil Protection. It is noted that professional training of personnel subdivisions includes initial professional training, training of specialists with higher education, training of scientific and pedagogical personnel of higher qualification; postgraduate education – retraining, advanced training, specialization and internship. The system of departmental education of the State Emergency Service of Ukraine is made up of higher educational institutions, vocational institutions, educational and teaching centers, and the education management department as the central apparatus branch of the Service. The article characterizes main features of personnel subdivisions professional activity of the Operational and Rescue Service of Civil Protection. Also, author describes the necessity of improving the quality of personnel professional training of the Operations and Rescue Service of Civil Protection for solving a new tasks.

KEYWORDS: professional training, postgraduate education, Operational and Rescue Service of Civil Protection, personnel, fire extinguishing, liquidation of emergencies consequences

Бібліографія

- Думко, Ф.К. (Ред.). (2002). *Проблеми розвитку педагогіки вищої школи в ХХІ столітті: теорія і практика: Всеукраїнська науково-практична конференція*, Одеса, 30–31 травня. Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС.
- Козяр, М.М. (2005). *Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ.
- Покалюк, В.М. (2010). *Педагогічні засади адаптації до умов професійної діяльності майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби у профільному вищому навчальному закладі*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси.
- Покалюк, В.М., Балицька, А.А. (2008). Адаптація курсантів вищого навчального закладу пожежно-технічного профілю до умов професійної діяльності. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*, 74, 103–105.

- Україна. Міністерство внутрішніх справ. Наказ № 631. (2014). *Про затвердження Положення про Оперативно-рятувальну службу цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій*. Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0853-14>.
- Україна. Міністерство внутрішніх справ. Наказ № 340. (2018). *Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та Статуту дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час гасіння пожеж*. Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0801-18>.
- Україна. Міністерство надзвичайних ситуацій. Наказ № 444. (2009). *Про затвердження Наставови з організації професійної підготовки та післядипломної освіти осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту*. Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0601666-09>.
- Український науково-дослідний інститут цивільного захисту. (2018). *Аналітичний огляд стану техногенної та природної безпеки в Україні*. Взято з: <http://undicz.dsns.gov.ua/ua/Analitichniy-oglyad-stanu-tehnogennoyi-ta-prirodnoyi-bezpeki-v-Ukrayini.html>.